

Irrasyonelizm ve Marksizm

Çeviren NEJAD ÖZYEĞİN

Bunalım felsefesiyle nasıl savaşmalı? Bir süredir komünistler, günümüzde kendi haline bırakılmayacak bazı temalar daha fazla sistematik bir ilgi gösterme durumundalar. İktisat alanında, bu temalar «büyümenin sınırları», «sıfır büyüme», endüstrileşmenin «insan» ve «doğu» için «risk»leri ve «zararlı sonuçlar»ı gibi nosyonları içeriyor. Toplumsal düzeyde, «kurumlar»a ve «iktidar»a karşı koyarak Aile, Okul, Tıp ve Mahkemelerin bir anda «yokedilmesi»ni öneren anarşist argümanların yenilenmesini içeriyor. Felsefi plânda ise, bir bilgi tarzı ve toplumsal ilerlemenin kaynağı olarak «bilimin değeri» sorguya çekiliyor —ya dinî (Ilich), veya mistik—doğalcı («Princeton Gnostisixmi») temalar yönünde, veya nihilist ve irrasyonel yonde (Deleuze-Guattari). Bizim için sorun bu temalara karşı pratik ve ideolojik bir düzeyde mücadele edilip edilmeyeceği değil, ama nasıl, hangi açıdan mücadele edilmesi gerektiği sorunu olduğunu vurgulamak bile yersiz. Bu felsefi bir sorudur. Bu siyasal bir sorudur.

Hemen birkaç nokta belirlenebilir. Ne kadar ayrı olursa olsun bütün bu ideolojik temalar büyük burjuvazinin bunalımı kendi yöntemiyle ve çıkarına göre «çözme» çabasına katkıda bulunur. Bunu, krizi kaçınılmaz diye sunmakla, özverili olmanın gerekliliğini ileri sürmekle, gerçek toplumsal nedenlerin yerine Teknoloji ve Bilim gibi hayali nedenler —bütün kötülüklerin kaynağı olmakla suçlanan soyutlamalar— koymakla yaparlar. Şüphesiz, bu saldırı cephesinin önemli bir kısmı dolaysız hedeflere ta baştan bağımı kılınmış, onlara eklenmiştir (Bu hedeflerin kol ve kafa işçilerine ilişkin yanları gizlenmelidir): kapitalist üretimin «yeniden biçimlendirilmesi», ve belki de kapitalist birikim merkezlerinin, ucuz emek-gücü ve «güçlü» rejimlere sahip olmalarından dolayı şimdi serbest girişimin yeni cenneti gibi görünen, daha önceleri dünyanın «az gelişmiş» bölgeleri olan yerlere kaydırılması gibi hedeflere. Buna uygun olarak da, eğitime, bilimsel ve teknolojik araştırmalara yapılan harcamaların seçmeli biçimde kısıtlanması veya sona erdirilmesi gelir. Halkın söylediği gibi: Köpeğini boğmak isteyen, önce ona kuzdur der.

Bu ideolojik temalar daha önceki dönemde çoğunlukla yine aynı profesyonel ideologların ileri sürdüklerinin yalnızca mekanik bir ters çevrilisidir. Böylece, çağdaş dünyanın ideali olarak «büyüme» miti, «sıfır büyüme» miti haline gelir; bi-

lim ve teknolojinin kendi içinde değerli ve güçlü olduğunu söyleyen mit, bunların zararlılığı ve güçsüzlüğü mitine döner. Tam da aynı nosyonların —«endüstri uygarlığı», «tüketim toplumu», «otomasyon», v.b.— önüne şimdi artı yerine eksi işareti koyulur.

Son olarak, bu ideolojik temaların «sağ kanat» çeşnisinin yanında bir de varolan rejime muhalefetin bir kısmının; hiç olmazsa bu düzeyde «yeniden kazanıldığı» veya saptırıldığı bir «sol» çeşniden de sözedilebilir. Bunun nesnel sonucu, işçilerin mücadelelerinin zayıflaması ve işçiler ile öbür çalışanların, köylü ve aydınların savaşkan birliğinin önündeki engellerin artmasıdır. Atom santrallerinin doğurduğu tehlikenin sorumluluğu nükleer fizikte ise, karşı çıkılması gereken şey sanayi ve enerji politikasının birkaç Amerikan veya yerli tekelin elinde oluşu değil, nükleer fiziktir. Hastahkların toplumsal veya «psiko-sosyal» «nedeni», («kocakarı» tıbbi hariç) tıp ise, ona hücum edilmelidir —kayıncı uygulamaya, hastane ve dispanser yetersizliğine veya güçlü ilaç teröristlerine değil. Eğer büyüme, yaygın eğitim, bilimsel araştırma ve teknik ilerleme kendi başına gelişilebilir ve ezici ise, toplumun devrimci dönüşümü mücadelesi, sosyalizm için mücadele, yalnızca fantastik bir düştür!

Bu olguların ve geçmiş deneyimlerin ışığında komünistler, bu ideolojik temalara karşı uzlaşmaz bir mücadele vermeyi görev bilmişlerdir. Bu mücadeleyi büyük sermayenin bunalımdan kârlı çıkma çabalarına ve baskıcı politikalarına karşı ve halk hareketinin gelişmesinden yana mücadelelerinin ayrılmaz bir parçası olarak görürler Komünist tepki, irrasyonelizmi önemli bir fikir olarak ele alırken, bunun az çok kısıtlı biçimde desteklediğini, veya egemen (buriuva) ideolojinin irrasyonelizme kaymaya eğilimli olduğunu belirtir. Dolayısıyla, şu şema çizilebilir: iktisadi yükseliş ve siyasal egemenlik tarihî dönemi boyunca burjuvazi rasyoneliste ideoloji ve felsefeler geliştirilip, bilginin ilerlemesini veya bilgi aracılığıyla ilerlemeyi desteklediyse de, bunalıma girdiği çöküş döneminde bu eğilim tersine dönmüştür. İstese de istemese de, burjuvazi bugün irrasyonelizmin kurbanı durumundadır. İnsan toplumunun geleceğini temsil eden işçi sınıfı ise, aksine, felsefi rasyonelizmin taşıyıcısı ve koruyucusu durumunda olup, onun gelişmesi ve yeni bir eylem alanına girmesini sağlama durumundadır. Böylece, günümüzde

işçi sınıfı kendini, geçmişteki mücadelelerle doğruluğu gösterilmiş bir geleneğin içine yerleştirir. (Özellikle faşizm döneminde; Fransa'da, örneğin Georges Politzer, Maurice Therez ve öbürleri faşizme karşı Descartes bayrağı altında savaşmışlardı.)

Şu halde şüphe yok ki, bu sorunun hem teorik hem de pratik bir önemi vardır. Fakat kavram ve tezlerimizi daha geliştirmemiz gerektiğini de biliyoruz: Çünkü, ideolojik mücadele söz konusu olduğunda —siyasal alandaki bütün öteki mücadelelerde de olduğu gibi— hiçbir konum kendiliğinden yüzde yüz doğru ve etkili değildir. Konularımızı geliştirmemizi sağlayacak tek şey, deneyimlerin tartışılması ve karşılaştırılması yapılarak şimdiki zamanın somut analizi ile Marksizmin teorik derslerinin birleştirilmesidir. Rasyonelizm ve Irrasyonelizm üzerine aşağıdaki irdelemeyi bu düşünceyle sunuyorum.

İRRASYONELİZM NEDİR?

İrrasyonelizmin bütünlüklü, sistematik bir tanımını yapmak, bir anlamda Irrasyonelizmin kendi içsel özelliklerinden dolayı imkânsızdır. Irrasyonelizmin önemi ve etkisi, toplumun bütününe ideolojik ve kuramsal bir zırh sağlayabilecek nitelikte tutarlı bir sistemden kaynaklanmaz. Irrasyonelizm hakkında konuşmak, bilimsel, siyasal veya iktisadi akıl veya akılcılığa [Rasyonelizm] karşı tepki gösteren veya kendini bunların «eleştiricisi» olarak sunan, ideolojik bir geçmişi çağırın ve böylece de onun hala geçerli olduğunu söyleyen bir dizi farklı eğilimden söz etmek demektir. Ancak çağdaş bir olay olan irrasyonelizmi, rasyonelizmden önceki ideolojilerle karıştırmamak gerek —özellikle kapitalizm-öncesi feodal toplumların egemen ideolojisi (:din) ile. Anlaşılması gereken şey, mit ve dinin günümüzde «hayatta kalan» son derece değişmiş biçimleri ile çağdaş irrasyonelizm arasındaki ilişkidir. Bu çok farklılıklar gösteren bir ilişkidir, ve bundan dolayı da pratikte önemli sonuçları olan ayrımlara gerek vardır.

Özellikle Fransa'da, «bayağı» ama önemsiz olmayan bir irrasyonelizm biçimi saptamak güç değil: sahte—bilimsel ve bilim—ötesi inançlara (peygamberleri Albert Ducrocq'dan Uri Geller'e uzanır), batıl inançlar, doğaya tapma ve dinin (Lourdes!) az çok homojen bir karışımı. Bu çok önemli bir olaydır [phenomenon]. Fakat burjuva basını ve radyosunda ne kadar güncellik ve yaygınlık kazanmış olursa olsun, temelde, hiç de yeni bir olay değildir. Aksine çok uzun bir geçmişi vardır.

Bu durumun nedenleri nelerdir? Kitlelerin yüzyıllık cehaletini göstermek yetmez, çünkü bu doğal veya mutlak bir koşul değildir. Bunun yerine bizimki gibi sınıfı toplumlarda kitlelere verilen eğitimi etkileyen çelişki ve sınırları gözönüne almamız. Buradaki ideolojik gizemleştirme [Mystification] işlemlerinin altında yatan bayağı irrasyonelizm tabakası burjuva eğitimin —dolayısıyla

her şeyden önce «laik» ilkökul eğitiminin aynı anda hem kalıntısı hem de yan-ürünüdür. Böylece, ister istemez ilkökulun tarihi çelişkilerine geliyoruz. Çünkü, bu ilkökul sistemi halk eğitiminin eşi görülmemişçe yaygınlaşmasını içermesine karşın bilgi eşitsizliğini yoketmemiştir: bilimi, şöyle bir farkedilmiş bir «gizem» olarak kitle pratikinden izole etmekle, son analizde bu eşitsizliği yeniden üretmekte ve güçlendirmektedir. Sonuçta, halk kitleleri ile bilimciler ve öteki aydınlar ikili bir ideolojik sömürü altında bulunmaktadırlar. Bütün görünüşlerine karşın, bu «laik» eğitim dinî ideoloji ile aynı anda tarihî bir uzlaşmayı temsil eder. Burada ikisi arasındaki mücadelesine sona erdirilmemiş, yalnızca belli sınırlar arasına hapsedilmiştir. («Okul öğretmenini, kilise papazınıdır.» «Herbirine kendi doğrusu») Özünde burjuva lâiklik anlayışı (Göreceğimiz gibi, pozitivist niteliktedir) gösterir ki, öğretmenler arasındaki militan rasyonelizmin «aşırılıkları» bastırıldığı ve ehlileştirildiği sürece, dinî açıkça eleştirme görevini okul üzerine almaz; veya daha açarsak, okul, dinin içeriğini, toplumsal temellerini ve (çelişkili) tarihî işlevini açıklama görevini üstlenmez. Böylece, dinin gerçekten ne olduğu üstüne bilgisizlik, nihai olarak dinin kendisine —dinin «batıl» yeniden canlanışlarına ve bilim taklidi yaparak bilimi gizemciliğe saran temsilcilerine— hizmet eder. Bilgi yoksunluğu «bilim-ötesi dindarlık» canavarının geleceği yolu hazırlar.

Bu kitle irrasyonelizmine karşıymış gibi görünen bir başka irrasyonelizm ise meslekten Felsefecilere (çok çeşitli «insan-bilimcileri» ve edebiyat teorisyenleri de dahil) özgü esoterik bir biçimdir. Kitleler irrasyonelizme değişik derecelerde yatkın olsalar bile, bu irrasyonellik onların ancak sağduyularındaki boşluklara yerleşebilir. Fakat bazı felsefeciler irrasyonelizm ile ve onun için başarılılar. (terimin her alanında). Üstelik, felsefi irrasyonelizmin kökenleri çok gerilere uzanır onsekizinci yüzyıl burjuva rasyonelizmi «Aydınlanma Felsefesi»nin karşısında, 19. yüzyılda «doğa felsefeleri» (Schelling), «romantik felsefe» (Novalis), Hristiyan varoluşçuğu (Kierkegaard'la başlayan), v.b. diye devam eden gizemcilik, sofuluk, «Mesmercilik» ve «Aydınlanıçılık» [İlluminism] akımının bulunduğu, çoğunlukla pek hatırlanmaz. Bu dinci akımların yanında bir de Stirner ve Nietzsche ile başlayan ateist ve anarşist bir irrasyoneliste akım vardır. Her iki akım da Akıl, Kavram ve «Sistem»in (Şu korkunç Hegel sistemi) «emperyalizmi»ne, rasyonel teolojiye veya bilim denen şu «yeni teoloji»ye karşı duran eleştirel felsefeler olma iddiasındaydılar ve ikisi de doğrudan Bergson ve Heidegger'den geçerek zamanımızdaki Arzu, Hayat, «Metafizik İsyân, Şiddet, «Aşma», v.b. felsefelerine geldiler. (Reich, Marcuse, Bataille'den, Deleuze, Edgar Morin ve ötekilere kadar). Bunların esinleniş kısmen bilime-karşı, kısmen de bilim-ötesidir (biyoloji, psikanaliz, ve etnolojinin çelişkilerini sömürmelerinde ifade edildiği gibi). Şu olgu önemli bir belirtidir: kitle irrasyonelizmi siyasal

tutuculuğun, hatta gericiliğin, açık kuvvet olmaya eğilimliyken, *Fransa'nın özgül koşullarında* (68 Mayıs'ı «öncesi» ve «sonrası») felsefecilerin irrasyonelizmi daha çok anarşist tiptedir: sömürülen sınıfların mücadelesi bugün için doğrudan doğruya yadsınılmıyorsa da, onun aşılması 'transcend', veya Güç ve Cinsiyet gibi hayali çatışmalarda bölünmesi önerilmektedir.

Fakat hepsi bu değil. Meslekten felsefe ile aslında *bilimcilerin irrasyonelizmi* denilmesi gereken şey arasında çakışma mümkündür, ama bir ayrım yapılması pratikte zorunludur. Şimdi dikkatimizi yoğunlaştırmamız gereken oldukça yeni bir fenomen üzerinde konuşuyoruz. Çünkü burada söz konusu olan, *Bilimcilerin kendiliğinden felsefesinin* günümüzdeki özgül biçimleridir: yani, bilim adamları toplumun çelişkilerini gittikçe artan oranda hissettiklerinde egemen ideolojinin onlara hakim oluş yolları sözkonusudur. Bu irrasyonelizmin özgün ve özgül niteliği, bazı bilimcilerin ister *kurum* olarak, (bilim, iktidarın aracıdır yalnızca) isterse bir *bilgi* tarzı olarak (bilim bir «ideoloji» dir, hatta ideolojinin şahıdır) bilime «artık inanmadığını» ilân etmesi gibi konusal içerikten gelemez. Bir başka dönemde Lenin'in söylediği gibi, felsefede o nosyonlar «bayatlamıştır» artık. Hayır. Yeni olan, bir taraftan bunların Marxizmin ana tezlerini alt-üst ederek ve «beceriksizce onararak» kendilerini Marxist terminolojiye sunmaları; öte yandan bilim dünyasına çok sayıda çeşniyle *derinlemesine* nüfuz etmeleri ve bazen de *pratikte* somutlanmalarındır —daha uygun koşullar talep eden, çoğu zaman başarısızlıkla sonuçlanan gerçek «ideolojik sahneler» oynanır: araştırma ve eğitimin yönetsel yapısına bireysel karşı çıkışlarla, «ekolojik mücadelesi» ile, ve «marjinal» siyasal eylemlerle. Bu eğilimin tarihi temelleri nelerdir? Komünistler için ne gibi bir anlamı olabilir? Burada ne gibi bir formüle edilmemiş «soru» kendini duyurmaktadır ve Marksistlerden uygun bir cevap beklemektedir? Geçen kuşakların verdiği belirli mücadelelere değindikten sonra bu noktalara dönelim.

GEÇMİŞTE İRRASYONELİZME KARŞI VERİLMİŞ MÜCADELELER

Aslında irrasyonelizmin farklı biçimlerinin *birleşme* eğilimi gösterdiği bir konjonktürü ilk kez görmüyoruz. Otuzlarda ve kırklarda Marxizm ve özellikle komünist felsefeciler irrasyonelizme karşı sistemli bir mücadele yürüttüler —ve bunu *rasyonelizm* adına yaptılar. Fransa'da Politzer bu işi Paul Langevin, Marcel Prenant, ve Henri Wallon gibi seçkin bilim adamlarının desteğini de alarak başarıyla yürüttü. Aynı dönemde Lukács çalışmalarının büyük bölümünü bu soruna yöneltti. Bu düzeyde de sorun, kapitalist sistemin girdiği en ölümcül bunalımdan kurtulmak için burjuvazinin, proleter devrimine karşı siper, Avrupa işçilerine karşı silâh olarak kullandığı *faşizm* karşı savaşıydı. Bu mücadelenin bütün tarihine gir-

meksizin, bazı önemli kazançları ve deneyimin ortaya çıkardığı birtakım sorunları açabiliriz.

Politzer ve Lukács Nazizmin resmî ideolojisinin (kan ve ırk, *Lebensraum*) izole bir olgu veya yapay bir icat olmadığını ispatladılar. Bu ideoloji, uzun süredir felsefi irrasyonelizm akımı —Fransa'da Bergson, Almanya'da Nietzsche ve Heidegger— tarafından hazırlanmış ve klâsik rasyonelizm içinde birbiriyle yakından ilişkili bilimsel ilerleme ve burjuva siyasal demokrasi değerlerinin «tersine çevrilmesiyle» düşün dünyasına aktarılmıştı. Politzer ve Lukács, irrasyonelizmin yayılışının kapitalizmin *tarihi sınırlılıklarının* ve barbarlığının emperyalist savaşlar ve Sovyet devriminin etkisiyle geniş kitleler gözünde ortaya çıktığı bir açık bunalım dönemine tekabül ettiğini de gösterdi. Burjuva demokrasisi gerçek yüzüyle görünüyordu: koşullar öyle buyurduğunda hemen şiddete başvuran bir mülklü sınıf, bir «para» diktatörlüğü. Onlar irrasyonelizmin temelinde, *devrimci ideolojiye karşı*, ve bundan dolayı da *Marksist Felsefeye*, diyalektik maddeciliğe karşı bir mücadele aracı olduğunu ispatladılar.

Bu anlamda, öğretici bir genel savaş oyunu oynanır: Faşist irrasyonelizm «Descartes» (veya Kant'ı) «maddecilik» ve Marxizmin öncüsü ve teorik esin kaynağı olarak nitelerken, burjuva üniversitesinin *rasyonel* felsefecileri (Benda, Koyrè, v.b.) Marxizm'de Nazizm'le aynı türden bir irrasyonelizm biçimi bularak onu suçlar² ve yine aynı Platon, Descartes, ve Kant'ın karşısına dikerler. Öyleyse burjuvazi iki cephede döğüşür —Marksistlerin de yaptığı gibi. Bir anlamda, düşüncelerin savaşı şu soru üstünde verilir: Descartes'a karşı mı, yandaş mı? *Gerçek «Descartes», gerçek Kant kim: ilerici mi yoksa gerici mi, maddeci mi yoksa idealist mi?*

Marksist kampta ve dönemin koşullarında bu mücadelenin temelinde *savunma* niteliği taşıdığı görülmüştür. Bu garip durumun kazanılacak şeyi kavranamaz. Şurası kesin ki, bu mücadele, faşizme karşı savaşan, Direnişe katılan ve daha sonra «soğuk savaşa» karşı barış için savaşan (kafa işçileri de dahil) halk güçlerinin işçi sınıfı etrafındaki *birliğine* ağırlıklı bir katkıda bulundu. Ama ideolojik cephede kalıcı bir *yer değiştirme* [Shift] sağlayarak Marxizmin burjuva ideolojisine karşı geneldeki mücadelesini ilerletti mi? İşte bu başka bir sorudur. Felsefi rasyonelizmin mirasına sahip çıkıp, aydınlar ve bilim adamlarıyla bu *temelde* «ittifak» a girmekle Marxizm burjuva ideolojisinin bir biçimini etkisizleştirdi; fakat buna karşılık kendisini bu tür «rasyonelizm» veya rasyonelizmin «çağdaş» sürdürücüsü, ya da «kurucu bir öge» si rasyonelizm olan bir felsefe olarak sunmak (ve böyle düşünmek) durumunda kaldı.

Tarihin bize o günden bu yana toplumsal alanda olduğu kadar «fikirler» alanında da öğrettiklerini görmezlikten gelemeyiz? Bu derslerin birkaçının şöyle bir adını analım: Emperyalizmin tarihi içinde faşizm, *istisnai* ama raslantısal olmayan bir siyasî-ideolojik biçimdir; Marxizmin bir tip ras-

Birikim 50-51/24

yonelizm olarak sunulması iç, *çelişkiler* gebedi— çünkü Politzer ve Lukács'ın dışında, «akıl savunusu» yolunda, irrasyonelizme (Marcuse) de *dönüşebilecek* bir ultra-revizyonist eğilimi (Horkheimer ve Adorno'nun Frankfurt okulu) de harekete geçirdi; bu savunma tarzı, Marxizmin teorik duraklama ve mekanik deformasyonu (Stalin) ile de zamanca çakışıyordu; ve son olarak, kendi *bilimsel* bilgiye dayanma biçimlerinden dolayı Marxizm kendini ciddi *hataların* içine sürüklemiş buldu, veya en azından bunları önceden engelleyemedi ve köklerini açıkça ayırmedemedi— psikanalizin «geleceği olmayan bir ideoloji» ve «bilinç dışına doğru gerileme» diye bilimsel akılcılıktan pek yoksun bir düzeyde «Lânetleniş», veya Lisenko'nun «Mandel'ci genetik bilimi —Weismann'ın vitalist gizemciliği— Irkçılık»³ denklemine dayanan öğretisinin etkililiği buna örnektir.

Böylece önemli capta gizli kalan olgu, Nazizmin irrasyonelizmi ve *obscurantizmi*'nin yalnızca «teoride» (yani yüzeyde) bilime-karşı bir felsefe oluşturmasıydı: *pratikte* Almanya'da hiçbir biçimde bilim ve teknolojinin büyük sanayi ve militarizminin hizmetinde gelişmesini engellemek gibi bir amaç gütmeydi —tam tersine! Hele sömürünün ve «bilimsel» siyasî propagandanın ve *toplama kampı «sistemi»nin «rasyonelliği»nin* ve «akla uygun gösterilmesi»nin [rasyonelizasyon] hiçbir zaman karşısında olmadı. O halde, gözden kaçma tehlikesi olan şey irrasyonelizmin bu *çelişkili* yönüydü.⁴

Bugün sorunları daha açık seçik görebilmek için iki yönlü bir soru sormak gerekli: 1. Felsefi rasyonelizmin tarihi anlamı nedir? 2. Çağımızda emperyalizmin genel bunalımı bağlamında kapitalizmin ekonomik ve toplumsal *bunalımı* ile egemen ideolojinin çelişkileri arasındaki bağlantı nedir?

RAYONELİZM NEDİR?

Şu anda işimiz felsefi rasyonelizmin bütün tarihini özetlemek değil: kökenleri felsefenin kadar eskilerde olabilir, Antik çağa kadar (Democritus, Aristo) uzanabilir. Bunun yerine, çağımızın *egemen felsefesi* olarak rasyonelizmin yapısı ve onun gelişme eğiliminin yönü ile ilgileniyoruz. Felsefedeki iki belirleyici eğilim (:maddecilik ve idealizm) arasındaki, verili tarihi koşulların sonucunda ortaya çıkan ilişkiyi incelememiz gerekli. Bütün felsefeler gibi, rasyonelizm de bir uzlaşma oluşumudur —maddecilik ile idealizmi arasında, ikincisinin süregelen egemenliği altında yapılan *mücadele* nin bir ürünüdür.⁵ Şu nokta belirleyicidir: rasyonelizmin «içinde» veya daha doğrusu gelişme ve çeşitlenmesi sürecinde, onu meydana getiren bir öge olarak özgül bir maddeci eğilim biçimi bulunur. Öte yandan, bütün bir dönem boyunca bu maddecilik, yaratılmasına *kendi* yardım ettiği rasyonelizmin alanında, rasyonelizmin bir *bileşeni* halinde varolur ancak. (Bir yanda gizli var oluşunu sürdüren bir maddecilik, öte yanda ise onun rasyonelizmin «sınırları» içinde rasyonel bir biçimde «ifade edilişi» diye birşey olamaz.)

Öyleyse serf üretim tarzlarına ve onların feodal-despot üstyapılarına karşı olarak gelişen kapitalizm ve yükselen burjuva sınıfının tarihi koşullarına tekabül eden özgül maddecilik biçimi nedir? Bu, dine-karşı mücadelenin maddeciliğidir: din ve teolojinin, ve bundan dolayı da —felsefi plânda— *ruhsalcılığın* eleştirisi. Dine-karşı bir eğilim olarak bu maddecilik, klâsik «metafizik» veya «ampirist» rasyonelizmin farklı biçimlerini birbirine birleştirir. Rasyonelizm (farklı derecelerde) dine ve ruhsalcılığa karşı olduğu için maddecidir. Ama bu özellik kendi başına yeterli değildir. Rasyonelizmin karakteristik ögesi, dine-karşı *doğa bilimi* ile ve *doğa bilimi için* mücadele etmesidir: *doğa bilimi ile*, çünkü dini «çürütme» için rasyonelizm doğa biliminden ödünç aldığı kavram ve «yöntemleri» felsefi biçimde genelleyerek teolojiyi, mucizeleri, vahy'i, tanrı buyruğunu eleştirir; doğa bilimi için, çünkü aldığı ödünçün karşılığında bu eleştiri doğa biliminin ilerlemesi ve üretken biçimde uygulanışının önündeki (en azından bazı) ideolojik engelleri yoketmeyi amaçlar.

Maddeci bileşenin ağırlığının rasyonelizmin tarihi biçimlerine göre *çeşitlilik göstermesi* gerektiğini daha bu düzeyde görebiliriz —yalnızca bilimsel bilginin gelişmesi ve bilim ile felsefe arasındaki bağın sağlanmasına göre değil, aynı zamanda, kendi çizgisinde açılanan mücadele içinde belirli bir felsefenin ağırlığına göre de çeşitlilik gösterecektir. Bunların bazı çeşitleri hepten paradoksaldır. Öyle ki, rasyonelizm, bir «rasyonel teoloji» biçimine bürünebilir; aynı anda, teolojiye karşı mücadeleye İman'ın karşısına Akıl'ı değil de «karşıtı» ni (:deneyim, duygu ve yaşam) koyan başka bir uzlaşma biçimine dönebilir. Bu, rasyonelizm ve irrasyonelizmin oluşturduğu —işlevi konjonktüre göre değişen— simetrik *çift'in* [couplet] birinci göstergesidir.

Ama bu özellik, rasyonelizmin çeşitlerini ve çelişkilerini veya maddecilik ile çeşitlilik göstermesi ilişkisini hâlâ anlatamaz. Bu ilişkiyi anlamak için, dine karşı doğa bilimine başvuruşun hiç de bu ikisinin basit bir karşı karşıya getirilmesinde temellenmediğini kavramamız gerekli. Bilim ile din arasında *dolaysızca* bir bağdaşmazlık olduğunu düşünen ve böyle ilân eden, birini öbürünün karşısına yerleştirebilen; ve bu karşılaşım dışsal biçiminin doğal ışık ile vahyî, akıl ile mit (veya gizemli), anlama ile iman (veya batıl inanç ve önyargı), doğa ile «doğa-üstü», doğru ile yanlış (veya yanlısıma) arasındaki bağdaşmazlık olduğunu rasyonelizmin kendisi söyler. Gelgelelim, gerçekte bu ilişki rasyonel konumu ortaya çıkararak öteki «neden»in etkisiyle *üretilir*: yani, *pratik*, ve hatta «politik» bir alanın dolayımıyla.

Rasyonelizmin ruhsalcılığa karşı mücadele edişinin en derindeki nedeni, gerçekte, dinî *dünya görüşü* ile burjuva hukuku arasındaki pratik karşılıktır. Burjuva hukuku kendine teorik garanti ve gündelik pratiğini sağlayan *hukukî ideolojinin* inceltilmesi, geliştirilmesi içinde ve sayesinde Ulu-

Birikim 50-51/25

sal Devletin ve üretim ilişkilerinin gelişmesinin gerekli kıldığı tarihi sürece uygun biçimde evrimleşebildi.⁶ Rasyonalizmin ve bizzat Akıl veya akıl kategorisinin tarihi analizini yaparsak, dine karşı doğa bilimiyle ve doğa bilimi için mücadeleden önce bir koşulunun dine karşı hukukun ve burjuva hukuk ideolojisinin gelişmesiyle ve gelişmesi için yapılan mücadele olduğunu görürüz.

Yukarıda söylenenlerden çıkan temel yargı şu: Rasyonalizmin kurulmasında yer alan maddecilik ögesi yalnızca din ile doğa bilimi arasında eşitsiz derecelerdeki mücadele ve uzlaşmaların içinden belirlenmemiştir. Onu «cismen» gösterebilmek için yalnızca bu sınırlılığın içinden «çekip çıkartmak» yetmez. Çünkü burjuva ideolojisine bağımlı olduğu olgusuyla, ve böylelikle de dinsel idealizme karşı mücadelenin bir başka idealizmin (doğal hukukun idealizmi ve özgür birey-özne idealizmi) içsel egemenliği altında verilmiş olgusuyla belirlenmiştir.

Bugün bizi hâlâ sınırlayan şu paradoksal durumu şimdi anlayabiliriz: Rasyonalizm burjuva hukuk idealizminin ne kadar fazla tutarlılıkla felsefi gerçekleştiği olursa, dine karşı mücadelede o kadar fazla «tutarlıdır», ruhsalcılıktan ve ikinci kişiliği [alter ego] olan irrasyonalizmden de o kadar fazla ayrılmıştır, o kadar fazla «saf»tır. Bilimsel «akılcılık», hukukî «akılcılık» temsil eder. Öyleyse rasyonalizmin güçlü ve tipik biçimi Akıl kategorisinin belirli bir toplum anlayışına göre geliştirilmiş halidir: Doğa olarak, insan doğasının (kutsal kanunların tasarımlarının değil) gerçekleşmesi olarak, ve akılcı bireyler arasındaki mekanik ve uyumlu «doğal» ilişkiler sistemi olarak toplum.⁷

Kapitalizmin feodalizme karşı zaferini kazandığı ve aynı zamanda proleter sınıf mücadelesinin geliştiği ve hepten yeni bir maddecilik biçimini (toplumsal formasyonların devrimci biliminin hizmetinde kullanılan diyalektik maddecilik) doğurduğu bir dönemin egemen felsefi ideolojisini karakterize eden ilke ve biçimleri felsefi rasyonalizmin ancak bu içsel yapısında gerilere doğru gittiğimizde açıkça görebiliriz. Bu biçimler nelerdir? Bunlar özellikle çağdaş pozitivizm ve yeni-pozitivizmdir.⁸ Ampirizm (hume) ve biçimcilik (Leibniz) miraslarını birleştiren, doğa ve toplumun bütün olaylarını mantık ve gözleme, «muhakeme»ye, «ölçüm»e veya «deneysel yöntem»e uygun gibi sunma eğilimini gösteren, buna dayanarak irrasyonalizmin, «fetişizm»in, gizemciliğin, v.b. sonunu ilân eden pozitivizm hâlâ bir rasyonalizm biçimidir. Ancak pozitivizm, içsel kendini düzeltme yeteneği klasik dönemine göre çok gerilemiş bir rasyonalizm biçimidir; her felsefede olduğu gibi burada da varolan maddeci öge ise gittikçe artan biçimde tâbi konumdadır. Çünkü pozitivizmin⁹ ruhsalcılığa ve dinî ideolojiye karşı mücadelesi bütün iddialarına karşın hepten biçimsel kalmakta. Artık aralarında setler yoktur: Bir yanda bilimsel rasyonal, teknik işlemleri ve dili, öte yanda din, «metafizik» ve «mit»in «irrasyonel» törenleri ve

dili; bir yanda bilginin ilerlemesi ve ihtiyaçları, öte yanda duygunun patalojinin indirgenemeyen kalıntısı.

Pozitivizm «dinin» «irrasyonel» niteliğini onaylamakla ona umut verici bir gelecek sunar. Din de kendisine sunulan bu rolü kabullenmezlik etmeyecek —hâlâ «ruhsal bakımdan tamamlama» ihtiyacı olan— bilimsel bilgiyi tamamlama kılıfı içine girer. Rasyonalizm irrasyonalizm çiftinin gelişmesi için pozitivizm daha önceki Rasyonalizm biçimlerine göre daha sağlam bir temel sağlar. Son analizde, bilim/din (veya bilim/gizemli) karşıtlığının anlamı değişmiş durumdadır. Bu karşıtlığın dine karşı mücadeledeki işlevi ikinci plâna düşmüş, bilimsel dinin, animizmin v.b. çağdaş vücut buluşu olarak sunduğu maddeci tarih anlayışının ve diyalektiğin karşısına koyma eğilimi ön plana çıkmıştır. Bunun tersine, rasyonalizmin hukukî ideolojik temeli ise dikkate değer bir kayma içindedir. Sorun artık evrensel ilkeleri insan doğasından türetilen Hukuk ve Akıl'a dayanan bir siyaset ve devlet biçimi «kurma» sorunu değildir. Gerçekte, eğilim tam tersi yöndedir —hukuk (hatta *raison d'etat*) pratiği ve yorumunun iki toplum tipi arasındaki siyasal karşıtlık üzerine kurulması yönündedir: bir yanda «özgür» toplumlar, öte yanda ise bir «ideoloji»yi gerçekleştirdikleri ve bunu bireye zor kullanarak empoze ettikleri (Doğu'ya bakın, görürsünüz!) varsayılan «totaliter» toplumlar.

Şimdi pozitivizm çağdaş kapitalizm için egemen ideolojinin (felsefedeki) hakikî biçimi ve biraz sonra göreceğimiz gibi irrasyonalizmin içsel temeli olabileceğini anlayabilecek durumdayız. Ama burada şu soru ortaya çıkar: bu ideolojik biçimleşen kapitalizmin tarihi bunalımının ortaya çıkmasından nasıl etkilenir?

«TOPLUMSAL BUNALIM» VE «İDEOLOJİK BUNALIM»

Günümüzdeki irrasyonalist eğilimlere ilişkin olarak çok sayıda Komünistin ekonomik-siyasal bunalım ile ideolojik bunalım arasındaki ilişki üstüne yorumunu yukarıda zorunlu olarak şematik biçimde hatırlattım. Bu yoruma göre karşısındaki güçlüklerin doğasından dolayı burjuvazi, irrasyonalizme geri sığınmaya, daha önceki ideolojik eğilimini tersine çevirmeye, savunucu siyasal stratejisinde irrasyonalizmi bir araç olarak kullanmaya zorlanmıştır. Bunu basitçe koymaya çalışalım. Olduğu gibi alındığında bu analiz bana hem idealist hem de mekanik görünüyor. Çünkü ve bugünkü burjuvazinin «kendî fikirlerinin üstünde tam bir denetime sahip olduğunu» söylediği için idealisttir: Fikirleri kendi durumunun ihtiyaçlarını karşılamak için icat ve «imal ettiği», onları maddeci gücüne ve karşılaştığı dirence göre değişen bir başarıyla tüm topluma empoze ettiği anlayışı idealisttir. İdeolojik «araç»ın evriminden şu diyalektik olmayan ve aşırı basit şema anlaşıldığı için mekaniktir: Sermayenin yükselme döneminde (genelde) bilim sermayenin «işine yarar» — ona hizmet

eder ve bundan dolayı da olumlu bir ideolojik değerdir; bunalım ve çöküş döneminde ise tersine, (genelde) bilim artık sermayenin işine yaramaz— sermayeye karşı çıkar ve bundan dolayı da olumsuz bir ideolojik değer haline gelir.

«Egemen ideoloji, egemen sınıfın ideolojisidir» diyen temel Marksist tezin anlamı böyle değildir. Egemen ideoloji ne otomatik olarak, ne de egemen sınıfın karar vermesiyle kurulur. Burjuvazi «kendî» egemen ideolojisi içinde maddi olarak bağlanmıştır: topluma tarihi anlamda empoze ettiği ideoloji tarafından belirlenmiştir. Kendi ideolojisini «özgürce» yaratmak ve değiştirmek gibi doğa-üstü bir güce sahip değildir, konjonktürün az çok sürekli ve çelişkili ihtiyaçlarına göre ideolojisini bir alet gibi ayarlamaz. Burjuvazinin —hatta belirli bir kesiminin (büyük sermaye ve devlet)— ticarî yayıncılık, basın ve işitsel-görsel araçlar yoluyla belirli ideolojik ve siyasal temaları işleyip yaymaya yönelik bir ideoloji politikası yürüttüğü doğrudur. Egemen sınıfın plânlı «ideolojik yöntemcilik»ten yararlandığı doğrudur. Fakat bu politika ancak belirli maddî koşullarda ve kaçınmaya gücünün yetmeyeceği çelişkiler bağlamında varolabilir. Burada, pratikte sözkonusu olan nedir?

Şu aşağıdaki mümkün bir açıklama olabilir. İdeolojik plânda etkinlik gösterebilmek için burjuvazinin adama ihtiyacı vardır, özellikle «aktif ideologlara» veya «ideoloji memurlarına» —yalnızca felsefi, ekonomik veya sosyolojik temalar yaratacak bireylere değil, (öyle tanınmasalar ya da tanınmasalar bile) çeşitli aydınlar kütlesine ihtiyacı vardır. Bu kitle bir ordu gibi çalışmayacaktır. Bunlara yerine getirilmek üzere basitçe yukardan emir verilemez. Bu aydınların «cevabı» (yani insiyatifleri ve kabullenebilirlikleri) konjonktüre, mücadelelerin durumuna, güçler ilişkisine kendilerinin «biçimlendirildiği», oluşturulduğu» tarza bağlıdır. Ancak bu açıklama henüz yeterli değil, aslında döngüsel bir açıklama değildir. Belirleyici öge insanlar (yani «akıllar») —bütün olarak alındığında bile— değildir. Belirleyici olan, «toplumsal ilişkilerin», onların içinde işleyen ideolojik pratiklerin tarihi olarak ortaya çıkmış ideolojik devlet aygıtlarının yapısı ve çelişkilerinin maddî zorlamalarıdır.¹⁰ Eğer kapitalizmin, ekonomik ve siyasal bunalımın ideolojik etkilerini çözmek (ve mümkün olduğu ölçüde önceden kestirmek) istiyorsak bu maddî koşullar hesaba katılmalıdır.

Rasyonalizm ve irrasyonalizmle —ve bundan dolayı da burjuva toplumu ile bilimler ve felsefe arasındaki ilişkilerle— ilgilenirken asıl sorundan son kez zorunlu olarak ayrılalım. Ortaya çıktığından beri rasyonalizm düşünsel emeğin (bundan dolayı da bütün emeğin) —özellikle bilimsel emek, eğitim ve bilimin üretime uygulanışı— belirli bir örgütlenişle ile onun bir parçası olacak biçimde bağlıdır. Rasyonalizmin teorik çelişkileri, kapitalist gelişmenin ortaya çıkardığı toplumsal örgütlenmenin kaçınılmaz çelişkilerini önemli derecede yansıtır. Akılın özerkliği ve mutlak gücü, Akıl ile

özgürlüğün karşılıklı ilişkisi (özgürlük, düşünce özgürlüğü üzerinde «kurulur»), Doğru ile Yanlış, Akıl ile Akıl-dışının normatif karşıtlığı— felsefi rasyonalizmin bu tipik temaları düşünsel emeğe ve bilimsel araştırmaya verilmiş toplumsal statünün aynı anda hem ifadesi hem de reddidir. Teknik temeli, Marks'ın söylediği gibi «devrimci» olan Kapitalizm, düşünsel emeğin benzeri görülmemiş ve kesintisiz bir biçimde gelişmesini sağlar, üretim sürecinin içinde düşünsel «el» emeğinden ayırır ve onun üzerine yükseltir. Fakat bunu yaparken Kapitalizm aynı düşünsel emeği denetlemek ve kendine bağımlı kılmak zorundadır: Eğitim sistemini katı biçimde derecelendirerek bilim ve teknolojinin taşıyıcılarını seçmek ve araştırmaları kârlılığa ve (çoğu zaman önceden kestirilemeyen) «yararlılığa» göre yönlendirmek zorundadır.

Bu açıdan, rasyonalizmin klâsik biçimi (raslasal kişisel «yeteneklere» bırakılmış) bireysel bilimsel emek ile tahsisat ve akademi biçiminde doğrudan devlet müdahalesi arasında kararsız bir «dengeye» doğru giden bir geçiş aşamasına da tekabül ediyordu. Bu dönem de (yüksek) öğrenimin dar bir ayrıcalık olarak kaldığı, kitle eğitiminin papazlara bırakıldığı bir dönemdi. Bunun tersine, pozitivizm ise eğitimin, bilimsel araştırmanın ve tıbbın toplumsallaşmasına organik olarak bağımlıdır. Düşünsel emeğe geniş çaplı maddî kaynaklarla birlikte iki türlü yanılısına sağlayan «kamu» veya «özel» araştırma kurumlarının (özellikle üniversiteler) gelişmesine organik biçimde bağlıdır. Birincisi, bilimsel araştırma ve öğretimin kendisinin bilimsel olarak örgütlenmesi; teknolojinin «rasyonel» veya «optimal» biçimde uygulandığı yanılısaması. İkincisi ise, kendisinin özerk olduğu yanılısamasıdır: sermayenin değil, bilim, toplum ve insanlığın hizmetinde olduğu fikri; siyasal iktidarın yanısıra yer alarak onunla eşit değerler temelinde hizmet alış veriş yaptığı; —yalnızca yetenek ve eğitimin demokratik hiyerarşisine dayanarak ve herkese açık olan bilgi ile teknolojinin kazançlarından hak ettikleri kadarını babaca bir tavırla halka geri vermek amacıyla da olsa —kır ve kentli kol emekçilerinin ve halkın üstünde durduğu fikri. Bu hayalî özerkliğinin garantileyicisi olarak pozitivizm burjuva işbölümünün «organik felsefesidir.

Bundan dolayı, kapitalizmin tarihi bunalımının ideolojik etkilerini anlamak için toplumsal işbölümü ile ideolojik devlet aygıtlarının işleyişindeki çelişkilerin gelişmesini hesaba katmalıyız. Bu çelişkilerin keskinleşiyor olması işbölümünün burjuva biçimlerinden bir kopuşu göstermez. Bildiğimiz gibi bu kopuş kapitalist üretim ilişkileri ve kapitalist üst-yapının devrimci dönüştürülüşünden önce ortaya çıkamaz, tam tersine onu öngerektirir, emperyalizm çağında üretici güçlerin gelişmesi gittikçe daha eşitsizdir, ama aynı zamanda daha da hızlıdır. Çelişkisi içseldir (bilimsel-teknolojik devrim»e içsel), hem bilimsel araştırmanın niteliği hem de onun toplumsal üretime ilişkisi üzerinde sonuçları vardır. Kapitalizm tek

ve aynı anda hem teknolojik ilerleme sürecini hızlandırmak, hem de onu büyük sermayenin dolaysız kârlılığına daha sıkı bağını kılmak zorundadır; hem bilimsel ve teknik eğitimi yaygınlaştırmalı, hem de emek-gücünün görece niteliksizleşmesini genelleştirmelidir; hem işçinin bedeni sağlığını ve toplumsal güvencesini artırmalı, hem de onu daha yoğun sömürme, yıpratma biçimleri geliştirmelidir. Kapitalizmin bunalımının sistemin çelişkilerini («saati geri döndürme» veya bireysel hayal gücünün başka ürünleri gibi ütopyalar haricinde) *çözümü* gibi sunan irrasyonelizmi üretmesinin nedeni işte budur. Fakat bu her zaman —irrasyonelizmin bütünleri ve görünüşteki ters çevrilmiş hali olan— pozitivizm temelinde yükselir. Irrasyonelizm burjuva ideolojisinin bütün toplum düzeyinde egemen biçimi değildir ve hiçbir zaman da olamaz. Irrasyonelizm ancak, hegemonik pozitivizmin hayli bir çözüm önerdiği çelişkilerin ne kadar ciddi olduğunu gösterir. Şimdi son soruımıza geldik.

BUGÜN ANA DÜŞMAN NEDİR?

Ne kadar kalıcı olursa olsun bugün (felsefede) *ana düşman irrasyonelizm değildir*. Bu noktada belirsizliğe yer bırakmamalıyız. Irrasyonelizmin *ikincil* bir ideolojik düşman kabul edilmesi Marksizm ve Komünistlerce ne bir uzlaşma ne de öneminin azımsanması anlamına gelir. Bu kabulden kalkarak, irrasyonelizme karşı mücadelenin tarzının kesince saptanmasına gitmeliyiz. Bu görevi şöyle formüle edebiliriz: İkincil düşmanın (irrasyonelizm) *içindeki hedefe iyi nişan alarak asıl düşmanla (pozitivizm) savaşmak*; böylelikle, savunma değil, güçler ilişkisinin *temelini* sarsıp, sonunda «geri çekilmesini» sağlayacak bir *saldırı* da bulunmak. Bunun gerekçelerini şematik olarak verelim.

Kapitalist bunalım koşullarında, *farklı* irrasyonelizm biçimlerini (kaba, felsefi, bilim adamı irrasyonelizmi) görece *kaynaşmışlığı* —esterik bir felsefeyi, boşluklar bırakarak da olsa geniş bir dünya görüşüyle birleştirip, böylelikle *tanınmasını* sağlayan bir süreç— *siyasal konjonktüre* ait bir olaydır.¹¹ *Bugün* neden özellikle Fransa'da irrasyonelizmin ön saflara çıktığına tanık oluyoruz? Ne de olsa Fransız burjuvazisi elliler ve altmışlardan beri ideolojik aygıtlar (eğitim ve kültür, aile, politika) üstyapısını «çağdaş» kapitalizmin gereklerine uyarlamaya çalışıyor; bu amaçla, Fransız idealizminin eski ruhsalci-ahlâkçı geleneği yerine Britanya, Amerika ve Almanya modellerine göre pozitivizm çeşnileri geliştirmek istiyor. Ama öyleyse burjuvazinin bu cephe saldırısı niçin *engellendi*? Emperyalizmin dünyadaki yenilgilerinin üstüne gelen Mayıs-Haziran 1968, ideolojik aygıtların çelişkilerini gün ışığına çıkarttı, kendi geleceklerinin büyük sermaye tarafından bağlanmaya çalışıldığı işbölümü biçimlerine karşı gençlik kitlelerinin ideolojik isyanına yol açtı. Böylelikle, egemen politikasını değiştirmeye —görünüşte karşıtı

olan maskeyi takmaya (ne zamana kadar) zorlandı. Irrasyonelizm, egemen ideolojiye koşullar tarafından onun da haberi olmadan empoze edilen bir uzlaşmanın kararsız biçimidir; Pozitivizmin *aynı anda* hem maskesi (ekoloji ve «sıfır büyüme» nin kapitalist birikimin yerel ve geçici maskeleri oluşu gibi)¹² hem de karşılaştığı direncin belirtisi-dir.

Irrasyonelizme karşı tutarlı mücadele demek, onun köklerine —onu iten güden kuvvete— hücum etmek demektir. Fakat tam da bundan dolayı irrasyonelizm *göründüğü haliyle alınmamalıdır*. Çağdaş irrasyonelizmin en belirgin biçimlerinde —en çok etkili olan bilim-ötesi ve sahte-bilimsel biçimlerde— pozitivizm her zaman olduğundan daha fazla bir oranda yer tutar. Gerçekte irrasyonelizm, «bilim ve teknolojiye» karşı yalnızca *uydurma* bir mücadeleden daha ötede bir şey olamaz; çünkü, bilim ve teknolojiyi sınırlayacak araçları gerçekten sağlarsa aynı anda kapitalist sistemin bu zorunlu öğeleri kullanma ve denetleme kapasitesini de azaltmış olur. Günümüz irrasyonelizmi (özellikle *bilim adamlarının* egemen ideolojik ilişkilere derin karşı koyuşları ve aynı anda da onun içinde kalışlarını ifade eden bilim adamı irrasyonelizmi) kendi pozitivist belirlenimini hemen her zaman açığa vurur. Gerçekten de, büyük burjuvazinin teknokratizmi güçlendirmek ve tekelci kapitalizm ile devlet kapitalizmini savunmak için onunla «flört etmesini» sağlayan budur. Irrasyonelizm eğer «büyüme»nin zararlı sonuçlarını eleştiriyorsa, bunu Harvard bilgisayarlarının istatistikleri ve öndeyileri adına yapmaktadır! Eğer ütopyaya çağırıyorsa, bu, toplumsal bunalımın «nesnel olguları» ve «deneysel sonuçlar» adınadır! Eğer «saf bilimi» aşağılıyorsa, bunu «halk erdemi» veya «kocakarı tıbbı»nın «daha etkili» oluşundan dolayı yapmaktadır. Eğer bir baskı ve ideoloji olarak, bir kurum olarak «bilgi»ye karşıysa, bunu tam da pozitivizmin «bilimin gücü» ve teknik-yönetimsel bir prosedür (mantıksal ve toplumsal ve «toplum bilimsel»)¹³ olarak bilim anlayışı adına yapmaktadır! Irrasyonelizmin köklerini açığa çıkartmak için üstüne gidilmesi gereken belirlenim budur.

Eğer bu analiz doğruysa, irrasyonelizme karşı kavgayı *artık akıl ve rasyonelizm (Akılcılık)* adına veremeyiz: bu kavga, «pozitivizm sapma»sından önce varolan rasyonelizme bir (ütöpik) geri dönüş adına veya «yeni» bir rasyonelizm adına da verilemez. Böyle bir yol, maddeciliği değil bilimcilerin idealizmini geliştirmeye gider; bilim adamlarının bilincindeki devrimci olanı değil, tümüyle öyle olmasını engelleyen şeyi, geliştirmeye varır. Böyle bir tutum her şeyden önce, kendi gelişmesi içinde doğal bir «bağışıklığı» *olmayan Marksist kampın kendi içinde* ters sonuçlar doğurur. Doğru bilimleri ve üretken teknoloji ile görünüşte ittifaka girerken Marksizm, burjuva «insan bilimleri» ideolojisi, ekonomi politikası, kısacası burjuva politikası karşısında zayıf kalır. Görmüş olduğumuz gibi Marksizm, iktisadi ve siyasi sorunların

«rasyonellik» ve «irasyonellik» terimleriyle koyulmasına; akılcı toplumsal yönetim «modelleri» arasında mantıklı seçme yapma biçiminde koyulmasına (bu büyük burjuvazi ve sosyal demokrasinin yaklaşımıdır) hiçbir zaman izin vermemelidir. Sorunları sınıf mücadelesi terimleriyle sunmalıdır.

Kapitalizmin bunalımı günümüzdeki toplumsal ilişkilerin *doğası* haline gelmeye yakın görüldüğü için Marksizmin şu iki perspektifin etkin bir birleşimini sağlaması daha bir zorunlulaşmıştır. Bu perspektiflerden biri «taktik» niteliktedir: burjuva ideolojisinin yön değiştirmesine anında *karşıtlık vermek*. Öbürü «stratejik»tir: sosyalist devrim perspektifi içinde, proleter ideolojik hegemonya için yol açmak. Çünkü, gerçekte, bir ideolojik belirtisi irrasyonelizmin gelişmesi olan toplumsal çelişkilerin *tek gerçek «çözümü»* sosyalist devrimdir. Doğaldır ki, otomatik, mucizevi, bir çözümden değil, bütün yükü taşıyanları çevresinde toplayan proletaryanın tarihî eylemi tarafından *inşa edilecek* bir çözümden —temelleri proletaryanın siyasal pratiğinde genel hatlarıyla görünen bir çözüm— söz ediyoruz. Ancak, bu bir Akıl veya Akılcılık sorunu değildir tekelci sermayenin ve teknokratik işbölümünün «akıl» veya «akıl-dışı»lığına basit bir seçenek (alternatif) değildir. Bu her şeyden önce bir mücadele, sınıf mücadelesi sorunudur.

Öyleyse, Marksizm özünde *bir «rasyonelizm» değildir*. Bundan dolayıdır ki, canlı olduğu ve öyle kaldığı —bu da kendiliğinden olmaz— sürece başarılı biçimde irrasyonelizme karşı durabilir. Daha kesin söylemek gerekirse, bir bilime ve bir siyaset tarzına bağımlı bir felsefe olarak Marksizm bir *teorik rasyonelizm* değildir —daha önce, haklı olarak ileri sürülmüş bulunduğu gibi, bir *teorik hümanizm* olmayışı ile aynı anlamda söylüyorum. Marksizm rasyonelizm'den ve ona karşı, *yeni ve «tutarlı»* bir maddecilik biçiminde ortaya çıkarak gelişmiştir. —yani, idealizmin maddecilik üzerinde rasyonelizm tarafından korunan egemenliğini ilk kez *tersine çeviren* Marksizmdir. Çünkü Marksizmin temelinde rasyonelizmden ikili bir devrimsel kopuş yatar: toplumların tarihinin bir bilim nesnesi olarak kuruluşu («doğa kanunları»nın rasyonel «genellenişi» buna aykırıdır.); o genellemenin, yani hukukî ideolojinin toplumsal ilişkilere bakış açısının, gizliden güdücü gücünden bir kopuş.

Bu, Marksizmin felsefi mücadelesi sanki simetrik bir çiftmişler gibi «irasyonelizme karşı» ve «rasyonelizme karşı» eşit biçimde mi yöneltilmiş demektir? Tabii ki değil. Böyle düşünmek felsefe

tarihinin iç çelişkilerini bilmemektir. (özelde Lenin'in Diderot, Fierbach, Hegel ve hatta Duhem ile Abel Rey'i nasıl ele aldığını, nasıl yararlandığını bilmemek!). Marksist maddecilik bir rasyonelizm *olmadığı* için ve rasyonelizm/irrasyonelizm çiftinde *ana düşmanı* bir anlamda ikincisi olduğu için, rasyonelizmi dikkatle inceleyerek felsefi mücadelesinde yararlı olabilecek öğeler çıkartabilir ve çıkartmalıdır. Fakat bu ittifak veya destek iki zorunlu koşula bağlıdır.

Birincisi, alınan her felsefi tez veya kategori, içinde üretildiği biçimden *arındırılarak*, temel belirleyici çelişkisi ışığa çıkartılmalı böylece maddecî eğilimi belirginleştirilip, düzeltilmelidir. Bu mekanik bir «seçme» değil, özgün bir dönüştürme işleminden oluşan yeni bir felsefi çaba gerektirir. Bu süreçte *belirli* tez ve kategorilerin ötekilerden daha önemli bir rol oynayacakları açıktır —özellikle klâsik rasyonelizmde pozitivizmin kendini kurtarmaya çalıştığı «aşırılıkları» temsil ettiklerinde. Bunlar arasında en önemlileri, doğal nedenselliğin nesnel *evrenselliği* ile «mutlak» gerçekliği ifade eden ve olayların maddî *etkileşimini* onların «hareketinin» belirleyici olarak sunan kategorilerdir.¹⁴ Öteki bazı kategoriler ise, tersine, bağlantılarından *çözülmeli*. Disarticulate. ve yeri değiştirilmelidir. displace. (örneğin, deneyim ve bütünsellik). Geri kalanlar ise *atılmalıdır*. (Akıl; İnsan doğası; Önceden kurulu Uyum; Bilgi'nin —«önsel» veya «duyumsal»— Temeli; ampirik Doğru ve Rasyonel Doğru; *yasal veya fiili Özne*, v.b.)

Ancak birinci koşulun kendisi bir ikinciyeye bağlıdır. Bu felsefi «öğeler», rasyonel felsefeyle hiçbir ilgisi olmayıp, ona her türlü başvuruya günümüzde davanak sağlayacak öğelerle tamamlanmalı, daha doğrusu onlara *bağımlı kılınmalıdır*. Bunlar diyalektik maddeciliğin felsefi öğeleri —tez ve kategorilerini içerir: süreç ve *çelişki*. Bunlar tarihî maddeciliğin bilimsel öğelerini içerir: toplumsal üretim ilişkilerine, ideolojik toplumsal ilişkilere, *ideolojik devlet aygıtlarına*, emperyalizm çağında bunlara tekabül eden sınıf mücadelesi biçimlerine ilişkin bilimsel öğeler. Bunlar son olarak, kültür, halk eğitimi, bilimler, bilimlerin toplumsal işbölümündeki yeri gibi konularda proleter tutumu sözkonusu eden siyasal öğeleri içerir. Öyleyse Marksistlerin yapması gereken çok iş vardır: Bu işlerin başarıyla sonuçlandırılmasının koşullarının varolduğunun kanıtı, bu işlerin acilliğidir.

¹¹ Fransa'da yeni konjonktür, «mucizevi» kâr oranlarının sermaye birikiminde kesintisiz bir artış sürecini sağladığı elli ve altmışlardan çok farklıdır. Bugün büyük burjuvazi korkunç bir çelişkiye girmiştir. Bir yandan, siyasal iktidarı, ücretli aydınlar ve hatta işçi sınıfının da bir bölümü dahil olmak üzere toplumun «orta tabakalarıyla» (hegemonik ve eşitsiz) ittifakını korumasına bağlıdır. Öte yandan *yine bu tabakaların* «ayrıcılıklarına» katkıda bulunan her şeyin bastırılması sermaye açısından mutlak bir zorunluluk haline gelmek-

fının da bir bölümü dahil olmak üzere toplumun «orta tabakalarıyla» (hegemonik ve eşitsiz) ittifakını korumasına bağlıdır. Öte yandan *yine bu tabakaların* «ayrıcılıklarına» katkıda bulunan her şeyin bastırılması sermaye açısından mutlak bir zorunluluk haline gelmek-

tedir; başka bir deyişle, güvencelerine (toplumsal güvence ve iş güvencesi) ve nitelikli oluşlarına (genel kültürel düzey bu nitelikli oluşun bir parçasıdır) saldırarak onların proleterleşmesini hızlandırmak gerekmektedir. Bu çelişki bugün görünür hale gelmektedir ve uzun dönemde patlamalara gebe dir.

² Bunlar böylelikle, savaş sonrası «Hür Dünya»nın ideolojik amentüsünü oluşturan «totaliterlik» teorisine yol açtılar.

³ Bu belirleyici ve ısrarla bastırılmış nokta için, bak.: Dominique Lecourt, Proletarian Science? The case of Lysenko (Lysenko Olayı). NLB, 1977.

⁴ Brecht'in dikkate değer (1937) yazısına bakınız: «Rede über die Widerstandskraft der Vernunft» (Aklın Direnme Kapasitesi Üstüne bir Konuşma) *Gesammelte Werke*, Vol. 20, Frankfurt 1967.

⁵ Pierre Macherey'in makalesine bakınız: «L'histoire de la Philosophie Considérée comme une Lutte de Tendances», *La Pensee*, No. 185, Şubat 1976; ve CERM dizisinde benim diyalektik üstüne konuşmam: *Sur la Contradiction*.

⁶ Bu ve öteki noktalar için Engels ve Kautsky'nin (1887) makalesine bakınız. «Juristic Socialism», Marx ve Engels *On Religion* (Din Üstüne)'de.

⁷ Burjuva felsefi Akıl miti —şu devrimci tanrıca— doğanın evrensel insanî yetisinin birliğini ifade etmeye devam ediyor. Böylelikle, doğru ile yanlışlık alanlarının sınırlarını belirlemek ve bilimlerin ilerlemesi içinde vücut bulmak için en yüksek gücü bulunduruyor. Althusser'in bu konuda birleşen analizlerine bakınız: *Philosophie et Philosophie Spontanée des Savants* (Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi) Paris 1974; «Özeleştirinin Ögeleri» ve «Felsefe»de Marksist Olmak Kolay mıdır?» (Amiens tezi) (Yakında Birikim Yayınları arasında çıkacak).

⁸ Burada bir uyarıda bulunmak gerek. Bütün bir dönem boyunca pozitivism Fransız Üniversite felsefesi geleneği içinde görece olarak zayıftı. Ancak bu, poziti-

vizmin çağdaş kapitalist dünyada felsefi idealizmin egemen biçimi olması olgusunu gözden kaçırmamalı. Günümüz pozitivisminin kendini klasik metafizik rasyonalizm modeline uygun «sistemler» halinde örgütleyemiyor oluşu da bizi yanıltmamalıdır: böyle bir sistemin biçimi felsefe tarihinde görelidir. Hegel'den beri kavramın verdiği korku, bütün idealist felsefeyi bir anti-sistem biçimi almaya zorlamıştır.

⁹ Bu, çağdaş yeni-pozitivism için daha da çok geçerlidir. Mach'dan Carnap ve Popper gibi bir «putkırana», Popper'in Fransa'daki en ünlü izleyeni ve savunucusu, önde gelen biyologlardan Jacques Monod'ya kadar.

¹⁰ Bak. Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Birikim Y.

¹¹ Bana öyle geliyor ki irrasyonalizm ile faşizm arasındaki ilişkiler sorununu yeniden eleştirelce değerlendirmeliyiz. Faşizmi, çöküş halindeki kapitalizmin siyayal-ekonomik biçimi olarak gördük — aynı anda, Rus Devrimine bakarak, sona erme durumundaki emperyalizmin yayılma kapasitesini yeterince tahmin edemedik.

¹² Şu açıklamayı ıslıtmeye başladık bile: kirliliğe karşı, doğayı korumak için mücadele «azgelişmiş» ülkelerin kaldıramayacağı «üks»tür, onlara bunu empoze etmek haksızlıktır. Başka bir deyişle, «üçüncü dünya»nın sonayleşmesinin (yani, sermaye ihracının!) önünde hiç bir yapay engel olmamalıdır.

¹³ Bu nokta, için bak. Michel Pêcheux, *Les Verites de la Palice*, Paris, 1975.

¹⁴ Bu bakımdan, Althusser sürekli olarak Spinoza'nın felsefesinin Marksizm için önemine dikkatimizi çekmiş gelmiştir. Çünkü Spinoza klasik rasyonalizmin içsel yapısını tersine çevirerek hem çağdaşlarını, hem sonraki kileri dehşete düşürdü. Doğa biliminin nesneliliğinin tanımını gizli veya açık olarak birey öznenin ideolojisi ve özgürlüğünde temellendirmek yerine Spinoza tek gerçek özgürlüğü bitimli ve belirli bir doğala güc olarak açıklar. P.F. Moreau'nun ilginç kitabına bakınız *Spinoza*, Paris.